

A Fiatalok Konferenciája (FiKon) első konferenciakötetét tartja kezében az olvasó. A FiKon, hasonlóan elődjéhez, a Fiatal Kutatók Konferenciájához, hallgatói kezdeményezésből jött létre. A cél egy a fiatal kutatók számára szervezett, szakmailag igényes, a régi magyar irodalommal foglalkozó konferenciasorozat indítása volt.

A 2013 októberében Szegeden megrendezett *VERS – Verstan, poétika, trópusok a 15–17. századi Európában* című konferencia is ebben a szellemben valósult meg. Az ott elhangzott előadások tanulmányá szerkesztett változatát tartalmazza a FiKon első kötete.

VERS

Verstan, poétika, trópusok
a 15–17. századi Európában

Fiatalok Konferenciája 2013

s v e r
v e r s
r s v e
e r s v

ARIANNA KÖNYVEK · 7

sorozatszerkesztők

HORVÁTH IVÁN

ORLOVSZKY GÉZA

A Fialatok Konferenciája (FiKon) első konferenciakötetét tartja kezében az olvasó. A FiKon, hasonlóan elődjéhez, a Fialat Kutatók Konferenciájához, hallgatói kezdeményezésből jött létre. A cél egy a fiatal kutatók számára szervezett, szakmailag igényes, a régi magyar irodalommal foglalkozó konferenciasorozat indítása volt. A 2013 októberében Szegeden megrendezett *VERS – Verstan, poétika, trópusok a 15–17. századi Európában* című konferencia is ebben a szellemben valósult meg. Az ott elhangzott előadások tanulmányá szerkesztett változatát tartalmazza a FiKon első kötete.

VERS

.

Verstan, poétika, trópusok
a 15–17. századi Európában

Fiatalok Konferenciája 2013

szerkesztette:

BARTÓK ZSÓFIA ÁGNES

FAJT ANITA

GÖRÖG DÁNIEL

HEVESI ANDREA

MARÓTHY SZILVIA

r e c i t i

Budapest

2014

A kötet megjelenését támogatták:

Centre des Hautes Études de la Renaissance
ELTE BTK Hallgatói Önkormányzat
ELTE BTK Régi Magyar Irodalom Tanszék
SZTE BTK Régi Magyar Irodalmi Tanszék

Megjelent az ELTE BTK Régi Magyar Irodalom Tanszéke által elindított
Arianna sorozat hetedik köteteként.

Lektorálta
Csörsz Rumen István

Könyvünk a Creative Commons *Nevezd meg! – Ne add el! – Így add tovább!*
2.5 Magyarország Licenc (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/2.5/hu/>) feltételei szerint szabadon másolható, idézhető, sokszorosítható.

A köteteink honlapunkról letölthetők. Éljen jogaival!

ISBN 978-615-5478-02-4

Kiadja a r e c i t i,
az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetének
tartalomszolgáltató portálja ► <http://www.reciti.hu>

Borítóterv: Hegyi Gábor

Tördelte: Hegedüs Béla

X₂LaTeX, Linux Libertine, Linux Biolinum

Tartalom

ÖTVÖS PÉTER <i>Fiatal Kutatók</i>	7
BARTÓK ZSÓFIA ÁGNES <i>Vers-próza határesetek a nyelvelmékkódexek exemplumaiban</i>	9
ERDŐDI ALEXANDRA ANITA <i>Gróf Balassa Bálint metaforái és „stíluszintjei” a Bánom, hogy úgy búsulok kezdetű műben</i>	21
GARADNAI ÉRIKA <i>A gúnyversek szerepe és funkciója a felső-magyarországi hitvitában</i>	31
HORNUNG RENÁTA – SÁNTA ZSÓFIA <i>„Ez világ mint egy kert” A kert-toposz Rimay János költészetében</i>	43
KÁLDY SÁRA <i>Bonyolult forma, összetett mondandó Gróf Balassa Bálint Bujkálsz, s nyilván van szépséged kezdetű szerelmes versének értelmezése</i>	53
KAPOSI KRISZTINA <i>Alakzatok, trópusok és toposzok a névtelen szerző Comico-Tragoediájában</i>	61
MOLNÁR DÁVID <i>Franconius Daniel gyűjteménye Szövegkiadás.</i>	73
SCHELHAMMER ZSÓFI <i>„Akkor az vitézek így jártak vala” A Cantio de militibus pulchráról</i>	79
SIMON ZSOLT <i>A Szelestei-féle ráolvasás</i>	93

SZÁDOCZKI VERA	
<i>Neolatin elégiaköltészet a 18. századi magyar jezsuita oktatásban.</i>	105
TÓT KRISZTINA	
<i>Interpretáció mint szükséges rossz?</i>	
<i>Gróf Balassa Bálint: Békóban már, egyben hogy jár.</i>	111
VARGA RÉKA	
<i>Mátéfi János és a szombatos szöveghagyomány.</i>	119

Mátéfi János és a szombatos szöveghagyomány

Pécsen egy négy főből álló hallgatói csoport immár több éve foglalkozik Bogáti Fazakas Miklós zsolttárfordításaival. A több, nem autográf forrásban fennmaradt szövegcsoporthoz feldolgozásának folyamatáról többek között Szegeden és Debrecenben is szerepeltek már a csoport tagjai beszámolókkal. Igyekezzünk feltárni a források közötti viszonyokat, a kéziratos és a nyomtatott szöveghagyomány lényegi eltéréseit, és természetesen a teljes (vagy egykor teljes) zsolttárfordítást tartalmazó kódexeket is alaposan megvizsgáltuk.

A kéziratos források közül¹ a Mátéfi János nevéhez kapcsolódó kódex² szövegkritikai értékével korábban nem hívta fel magára a figyelmet. Irodalomtörténetünk igen keveset foglalkozik *Mátéfi János kódexével*. Ha pedig mégis akad valaki, aki számot kíván adni a szombatos kódex tartalmáról, nem ritkán összececeréli az ugyancsak Mátéfi Jánosnak készült *Kissolymosi Mátéfi János-kódexszel*, így teszi ezt a XVII/5-ös RMKT is,³ ennek nyomán pedig több neves kutató. *Mátéfi János kódexe* kissolymosi névrokonával ellentétben nem csupán szombatos énekeket és néhány Bogáti-zsolttárt tartalmaz, hanem az unitárius énekszerző teljes *Psalteriumát*, valamint ezeken felül polemikus iratokat is.⁴ Ami a kódex Bogáti-anyagát illeti, annak másolója olyannyira nem érezte korlátozva magát az eredeti Bogáti-szöveg által, hogy néhány esetben már-már új repertóriumtételnek látszanak az általa rögzített variánsok. Az a tény, hogy

¹ Eddigi irodalomtörténeti kutatások szerint hét kódex őrizte meg szinte teljes egészében Bogáti Fazakas Miklós *Psalteriumát*. A Szentkereszt-beti *Bogáti-kódex* (Stoll, 22. sz.), a *Jancsó-kódex* (Stoll, 31. sz.), a *Péchi Simon-énekeskönyv* (Stoll, 33. sz.), az *Abasfalvi zsolttárkönyv* (Stoll, 53. sz.), *Mátéfi János kódexe* (Stoll, 39. sz.), a *Kövendi János-kódex* (Stoll, 105. sz.) és *Magyari Péter kódexe* (Stoll, 167. sz.).

² THÚRY Zsigmond, *A szombatos kódexek bibliográphiája, különös tekintettel azok énektartalmára*, Mezőtúr, 1912, 59. sz.; SZABÓ T. Attila, *Kéziratos énekeskönyveink és verses kézirataink a XVI–XIX. században*, Zilah, 1934, I, 113. sz.; STOLL Béla, *A magyar kéziratos énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája (1542–1840)*, Bp., Balassi, 2002, 39. sz.

³ *Régi Magyar költők tára: XVII. század, 5, Szombatos énekek*, kiad. VARJAS Béla, Bp., Akadémiai, 1970, 484.

⁴ STOLL, *i. m.*, Digitális változata: <http://www.balassikiado.hu/BB/netre/html/stoll.html> (2013.10.01.)

a paratextuális elemek miatt a kódexet egyértelműen és jogosan szombatos környezet-hez kapcsolja a szakirodalom, még különösebbé teszi a Mátéfi-féle Bogáti-változatokat. Dolgozatomban két ilyen Bogáti-zsoltár szövegkritikai problémáival foglalkozom.

A *Mátéfi János kódexének* másolója által rögzített szövegváltozatok nagy számban és jelentős mértékben eltérnek a teljes *Psalteriumot* hordozó egyéb forrásoktól, ezen eltérések pedig bizonyosan nem tudhatók be véletlen tévesztésnek. Erre remek példa a *lator* kifejezés használata a kódexben.⁵

*Péchi Simon-énekeskönyv*⁶

*Mátéfi János kódexe*⁹

Akkor árad meg az nagy *latorság*,⁷ nyomorog az jámbor,
Mikor az király és az úr hamis, Istenre sem gondol,
*Ilyen időben vesződik néped, mert pogánynak sarcol.*⁸

Akkor árad el minden *gonoszság*,¹⁰ nyomorog az jámbor,
Mikor az király urakkal együtt törvényre nem gondol,
Ilyen időben jobbul az *lator* és pusztul az jámbor.¹¹

Mint az idézett szakaszban látható, a 12. zsoltár¹² tizenegyedik versszakának első részében a másoló szemlátomást ódzkodik a *lator* szó használatától, a második részben viszont épp azt gondolja helyesnek. A változtatás pontos okát megmondani szinte lehetetlen, ráadásul e viselkedés általánosnak mondható. További számos szöveghely hasonlóan jól illusztrálná a kódex leírójának nehezen megragadható viszonyát a szövegek eredetiéhez.¹³

A 118. zsoltár

A fentieket szem előtt tartva vizsgáltam meg alaposabban a 118. zsoltárt,¹⁴ amelynek a *Mátéfi János kódexében* található változata három strófával rövidebb a többi forrásnál.

⁵ Mindkét vers szövegét saját átírásomban közlöm. A dolgozat további részében is a *Péchi Simon-énekeskönyvből* és *Mátéfi János kódexéből* idézett strófák saját átírásomban szerepelnek.

⁶ *Péchi Simon-énekeskönyv*, 36.

⁷ Kiemelés tőlem. V.R.

⁸ Kiemelés tőlem. V.R.

⁹ *Mátéfi János kódexe*, 77r.

¹⁰ Kiemelés tőlem. V.R.

¹¹ Kiemelés tőlem. V.R.

¹² RPHA 0460.

¹³ A kódex másolója számtalan alkalommal cserél le egy-egy kifejezést. Ilyen a fent említett *lator*, *pokol*. Sok helyen a *zsidó népet* cseréli *szent népre*, *Izrael népére*.

¹⁴ RPHA 0275.

Azt is fontos megjegyezni, hogy egy másik szombatos forrás, *Magyari Péter kódexe*¹⁵ is ezt a rövidebb változatot tartalmazza.

Egy-egy strófa elhagyásának számtalan oka lehet. Hatványozottan igaz ez, ha a hiány a vers végét érinti, a szövegek eleje és vége ugyanis jobban ki van téve mechanikus változásnak, romlásnak. Ilyen esetekben lehet ez pusztán véletlen is, hiszen egy vers végéről könnyebben tűnhet el strófa figyelmetlen másolás, kiszakadt lap vagy egyéb természetű szövegromlás miatt is. A 118. zsoltár esetében azonban az elhagyott három strófa tartalma is lehet magyarázat a hiányra.

A zsoltár szorosabb vizsgálata előtt néhány szót kell ejtenem Bogáti fordítói munkásságának főbb jellemzőiről. Sztárai Mihállyal és Szegedi Gergellyel, de tulajdonképpen a 16. század zsoltárfordítóival ellentétben Bogáti zsoltárainál az ószövetségi „epikai keret” nem pusztán díszítőelem, ahogy azt Császár Ernő megállapította, hanem szoros egységbe forr az adott zsoltárral.¹⁶ Ez azt jelenti, hogy magában a zsoltárban is találunk utalást az adott történeti eseményekre. Néhány kivételtől eltekintve tehát a zsoltárok értelmezése ószövetségi keretek között történik. Bogáti nagy figyelmet fordít a psalmusok legapróbb utalásaira is: azokat felhasználva próbál történeti háttérrel teremteni műveinek. Többnyire *Sámuel*, illetve a *Királyok könyvéből* hoz párhuzamokat, mivel itt fordulnak elő az eredeti zsoltárfeliratokban szereplő személyek, események.¹⁷

A szakirodalom véleménye szerint további fontos jellemzője az unitárius énekszerző tevékenységének, hogy az eredeti zsoltár jelzőit képekké, hasonlatokká bővíti, szinonimákkal nyomatékosítja a forrásban egyetlen szóval jelölt fogalmakat,¹⁸ parafrázisait pedig retorikai alakzatokkal látja el. Császár Ernő megállapítja azt is, hogy a zsoltárok fordítása során a legtöbb esetben Bogáti szorososan követi a Biblia verseit, a homályos helyeket kiegészítve, a félreérthető helyeket körülírással pótolva.¹⁹ További roppant fontos és általános jellemzője Bogáti parafrázáló gyakorlatának, hogy nem követi azt a krisztianizáló keresztény hagyományt, amely szerint az Újszövetség szempontjából kell értelmezni a zsoltárokat, és Dávid Krisztus-volta Jézus Krisztussal hozható párhuzamba. Ezeket figyelembe véve különösen érdekesnek hat a 118. zsoltár, amelynek végéről *Mátéfi János kódexében* a következő három strófa hiányzik.

¹⁵ MARMORSTEIN Artúr, *Szombatos kodexek*, Magyar Könyvszemle, 1913/2, 117–122; BORBÉLY István, *Magyari Péter kódexe*, Egyetemes Philológiai Közlöny, 1923, 716. – Vö. *Uo.*, 790.; SZABÓ T., *i. m.*, 109. sz.; STOLL, *i. m.*, 167. sz.; RMKT XVII/5, 562, 594.

¹⁶ CSÁSZÁR Ernő, *A magyar protestáns zsoltárköltészet a XVI. és XVII. században*, ItK, 12(1902), 455–460.

¹⁷ DÁN Róbert, *Humanizmus, reformáció, antitrinitarizmus és a héber nyelv Magyarországon*, Bp., Akadémiai, 1973 (Humanizmus és Reformáció, 2), 158.

¹⁸ JAKAB Elek, *A teológus énekirodalom = A magyar irodalom története*, I, szerk. KLANICZAY Tibor, Bp., Akadémiai, 1964, 508.

¹⁹ CSÁSZÁR Ernő, *i. m.*, 460.

Hogy az Jézus király tövis-koronára
Jeruzsálembé mene,
Az jó hitű szent nép előtte s utána
ez éneket üvölté.

Az húsvéti bárányt mikor zsidók ették,
étel közben ezt mondták,
Vég-vacsora után az szent apostolok
az Krisztussal ezt mondák.

Marok zöld ágakkal sátoros ünnepen
most is zsidó ezt mondja,
Ünnep nyolcad napján Istentől a királyt
ilyen szókkal kívánja.²⁰

A második zsoltártól kezdve Bogáti használja a *krisztus*, vagyis 'felkent' kifejezést, de Dáviddal kapcsolatban. A szöveg Christusa tehát a *Psalterium*ban végig a felkent királyt jelzi,²¹ Jézus Krisztustól függetlenül. A 118. zsoltárban azonban teljesen egyértelműen szerepel Jézus neve.

Ez alapján feltételezhető, hogy ez a három versszak utólag került a műhöz, hiszen a bibliai zsoltárban ez a rész természetesen nem szerepel. Bogáti zsoltárfordítói gyakorlatában nem gyakori, hogy saját kútfőből megtoldaná a bibliai szöveget. Elképzelhető lenne tehát, hogy a zsoltárok terjedésével hozzátapadt három strófa, s így minden keresztény felekezeti tudta használni, akár gyülekezeti énekként is működhetett. Emellett szólhat az is, hogy hátulról számolva a negyedik strófa egyfajta kolofónként működik, amelyben megjelennek a szerzetes körülményei, sőt Dávid maga,²² ahogy azt egy tisztességes Bogáti-zsoltár elején vagy végén megszokhattuk; Bogáti kontextus-építő szándéka ennyiben akár ki is merülhetett. A kérdéses három strófa a hosszú akrosztichonnak („Dávid sok veszély után fenn ül immáron”) már nem képezi részét, a versszakok egyértelműen vakbetűkkel kezdődnek.

Fontos azonban megjegyezni, hogy a Bogáti-zsoltárok strófái sokszor nem addig tartanak, ameddig az akrosztichon, sőt a legtöbb esetben található az értelmes szöveget kiadó versfőkön kívül plusz strófákat. Az utólagos betoldás ellen szól az is, hogy már az egészen korai változatokban megtalálható ez a három versszak, és csak a később készült Mátéfinál illetve Magyarinál tűnik el. A kérdéses rész egyébként verstanilag is illeszkedik a zsoltár többi egységéhez. Mindent összegezve: úgy gondolom, hogy a végső három versszak a szöveg integráns része volt, és csak a

²⁰ Péchi Simon-énekeskönyv, 235.

²¹ DÁN Róbert, *Bogáti Fazekas Miklós: Az „egy” Bogáti Fazekas Miklós, Keresztény Magvető, 82(1976), 176.*

²² „Hogy az egész ország Dávidot választá, / Dávid arról ezt ír, / Sok szerencséről száztizennyolcadik / énekében meghagyá.”

két szombatoss forrás mondott le továbbörökítéséről. Erre Dán Róbertnél találhatunk magyarázatot. Dán meggyőzően zárja ki annak a lehetőségét, hogy az utolsó három strófa később került volna a zsoltárhoz. Ő hívja fel ugyanis arra a figyelmet, hogy Bogáti *Psalterium*ában a 113.-tól a 118. zsoltárig mindenhol hivatkozik annak zsidó ünnepeken való elhangzására.²³

113:²⁴ Ezt minden újholdkor Isten népe mondá,
Gondviseléséről az szent Urat áldá,
Az igaz Istennek csak az egyet vallja,
Száztizenharmadik énekben ezt hagyja.²⁵

114:²⁶ Fiainak Izrael ezt beszélé,
Szabadító, fő csodáit emlité,
Az nagy innepeken is megéneklé,
Száztizennégy énekébe bejegyzé.²⁷

116:²⁸ Ó, szép Jeruzsálem, én fogadásimat
Közepetted megadom szép áldozatimat,
Az szent sátor előtt dicsérem az Urat,
Ünnepen ország előtt adok nagy hálákat.

Tőn ilyen háládást Dávid bujdosztában,
Hogy alig menekedék az Máon pusztában,
Egy hírre, hogy Saul tére országába,
Tudnunk adta száztizenhatodik nótában.²⁹

Dán azt is megjegyzi, hogy ezeket a zsoltárokat a zsidó liturgia valóban ünnepeken használta, s így került be a húsvéti imarendbe. Tehát Jézus és az apostolok valóban mondhatták ezt, amikor kimentek az olajfák hegyére (Mt 26,30). Bogátinak azonban arról is tudomása volt, hogy az ő idejében a sátoros ünnepek része volt ez a zsoltár, amelyet Dán az Eber-féle kalendáriumra és az *Octapla Scholia*-hasábjára vezet vissza. Ez az ünnep Ebernél a *Festum Palmorum/Palmarum* nevet viseli.³⁰

Megjegyzendő, hogy a felsorolt Bogáti-zsoltárok közül (113–118. zsoltár) egynél sem fordul elő, hogy ennyire hosszan, Dávid említése után fejtené ki a szerző, hogy ünnepeken, illetve hogy milyen ünnepeken használták az adott zsoltárt. Arra is kevés példa található a zsoltárok között, hogy az értelmes szavakat kiadó versfők után ennyi vakbetű következne.

²³ DÁN Róbert, *i. m.*, 168–169.

²⁵ Mátéfi János kódexe, 208r.

²⁷ Mátéfi János kódexe, 208v.

²⁹ Mátéfi János kódexe, 210v.

³⁰ DÁN, *Humanizmus...*, *i. m.*, 168–169.

Feltételezhető – s ez *Mátéfi János kódexének* esetében releváns opció –, hogy másolónk igénytelen és felekezetiileg is bizonytalan állapotú. Ez a zsoltár azonban cáfolni látszik ezt: keresztény ünnepek említéséről, Jézus Krisztus szerepeltetéséről igenis okkal mondhat le valaki. Az, hogy a másoló tudatosan hagyott el strófákat, abból is valószínűsíthető, hogy közvetlenül a bibliai zsoltár vége utáni részt hagyta el. Dávid szerepeltetése egy, esetünkben potenciálisan kolofón jellegű strófában ugyanis zárt kompozíciót eredményez. Felekezeti megfontolásból tehát – úgy látszik – kódexünk másolója elhagyott strófákat. Mi több, tekintve, hogy két, egymással közvetlen kapcsolatot nem mutató forrásunk is így tesz, még erősebbé válik ez az elgondolás. Mi a helyzet azonban akkor, amikor csak a *Mátéfi-kódex* változatában szerepel egy többletstrófa?

A 6. zsoltár

Bogátinak a hét bűnbánati zsoltár egyikéhez, a hatodik zsoltárhoz készített parafrázisa,³¹ a *Beteg vala Dávid egykor bűnei miatt* incipitű vers a majdnem teljes zsoltárfordítást tartalmazó kódexek közül kettőben nem szerepel,³² négyben tizenöt strófa terjedelmű,³³ *Mátéfi kódexében* viszont tizenhat strófas.

Tekintve, hogy Bogáti *Psalteriumának* nem ismerjük autográf forrását, kötelességszerűen meg kell vizsgálni, hogy a plusz strófa lehet-e a szerzőtől származó eredeti, vagy igaznak látszik az a roppant valószínű sejtés, hogy a többség hordozza ez esetben a szerzőhöz közelebbi, mindazonáltal rövidebb változatot. Ennek eldöntése szerencsére nem lehetetlen. A betoldás ugyanis nem a szöveg végén, vagy a szöveg legelején található, hanem a nyolcadik strófa után, a vers közepén. Ha szerzői változtatásról lenne szó, akkor a minden zsoltár esetében argumentatív akrosztichont használó Bogáti Fazakas minden bizonnyal ügyelt volna arra, hogy ne rontsa el felesleges vakbetűvel versőíi értelmét.

Kódexünk másolója sok más helyen is változtat szinte egész versszakokat, arra azonban többnyire ügyel, hogy a strófakezdő szó vagy betű ne változzék, így értelmes és kiolvasható maradjon az akrosztichon. Példáért nem kell messzire mennünk, hiszen ugyanezen zsoltár második versszakában is jelentős változtatásokat hajt végre:

³¹ RPHA 0173.

³² *Abasfalvi zsoltárkönyv, Jancsó-kódex*

³³ *Szenterzsébeti Bogáti-kódex, Péchi Simon-kódex, Kövendi János-kódex, Magyar Péter kódex*

Én Istenem, megérdemlem ostorod súlyát,
De ne verd, míg haragszol, te szolgálodat,
Ne búsulj, vagy ne verj, elhalaszd egy dolgodat.

Én Istenem, megérdemlem ostorod súlyát,
De nagy haragban ne verd te szolgálodat
*Valamíg szörnyen búsulsz, félre tedd ostorodat.*³⁶

Látható tehát, hogy a strófa kétharmada megváltozik, de az akrosztichon nem sérül, s az is észrevehető, hogy a változtatás redundanciát eredményez: egy strófán belül kétszer szerepel az ostor.

Míg a fenti példában az akrosztichon azért nem sérült, mert a másoló megtartotta az első sort, a hetedik zsoltár kilencedik versszakában az egész strófa változik, az akrosztichon (AZHAMISVADRANEBÁNTS) mégsem sérül.

Az tizenkét vármegye az sátonnál látta,
Hogy Sámuel engemet királlyá választta,
Mire hát, hogy királlyal egyaránt reám áll?
Ha engemet te választál, bizony, rád támada.

Akkor egész zsidóság örömmel látja,
Országos nagy gyűlésben neved magasztalja,
Szód megtökéllésért igazságod vallja,
Szentelt királyod éljen, víg szóval áldja.

A szóban forgó hatodik zsoltár nyolcadik strófája után viszont azt láthatjuk, hogy az értelmes akrosztichonba egy felesleges T betű ékelődik, ezzel a gördülékenyen olvasható BETEGEMBERSZAVA akrosztichon roncsolódik.

³⁴ *Péchi Simon-énekeskönyv*, 23.

³⁵ *Mátéfi János kódexe*, 67v.

³⁶ A kiemelés tőlem. V.R.

³⁷ *Péchi Simon-énekeskönyv*, 26.

³⁸ *Mátéfi János kódexe*, 69r.

Bőröm, én szép színem hervadt, testem elapadt,
Nincs elevenség benne, mert elfonnyadt,
Kicsiny reménységem, Istenem, mégis
bízgat.

Bőröm, és szép színem hervadt, testem elapadt,
Nincs elevenség benne, mert elfonnyadt,
*Istenem ez nagy kínban míg tartasz, mentsd szolgádat.*⁴¹

Térj hozzám, tarts meg lelkemet, újítsd erőmet,
Kegyes híredért add meg életemet,
*Kedves orvoslásiddal gyógyítsd meg sérelmimet.*⁴²

Ezenben az nem barátim vígan lakoznak,
Énfelőlem, Uram, nem szépen szólnak,
Hagyd, hagyd, megérdemli, ha kidől is,
azt mondják.

Ezenben az én nem barátim vígan lakoznak,
Énfelőlem, Uram, nem szépen szólnak,
Hagyd, hagyd, megérdemli, *had vesszen, azt kiáltják.*⁴³

Első pillantásra – a strófa tartalmát ezúttal figyelmen kívül hagyva – barbár változtatásnak tűnik a betoldás. Formai szempontból mindenképpen az is, másfelől nézve azonban már kevésbé látszik annak, és nem kell más hozzá, mint hogy a vers mellé helyezzük a bibliai hatodik zsoltárt. Annak ötödik verse ugyanis így hangzik Károli Gáspár fordításában: „Térj vissza Uram, mentsd ki lelkemet, segíts meg engem kegyelmedért.”⁴⁴

A bűnbánatért könyörgő beszélő Istent hívja, és lelke megmentését kéri kegyelméből. A zsoltárba beékelődő strófa ugyancsak Istent hívja magához, és lelke megtartását kéri tőle. Ha nem is a megtévesztésig, de nagyon hasonlít egymásra a két szövegrészlet. A jelenség különösen elgondolkodtató, úgy tűnik ugyanis első pillantásra, hogy a zsoltár egyik másolója hiányol egy részt eredetije szövegéből, és azt saját maga egészíti ki. Ilyen kritikus másolói gyakorlattal nemigen lehet találkozni a régiségben, s ha valahol remélhetnénk is felbukkanását, nem feltétlenül Mátéfi János kódexének másolóiban keresnénk – hiszen első pillantásra csupán egy romlott szövegváltozatnak tűnik – mégis minden amellettszól, hogy ez történt.

³⁹ Péchi Simon-énekeskönyv, 26.

⁴⁰ Mátéfi János kódexe, 69r.

⁴¹ Kiemelés tőlem. V.R.

⁴² Kiemelés tőlem. V.R.

⁴³ Kiemelés tőlem. V.R.

⁴⁴ Zsolt. 6.5.

A hatodik zsoltár fordításakor a bibliai textus logikai láncolatát általában követő Bogáti ugyanis elég csapongó és hektikus rendben készítette el parafrázisát, így az sem különösen zavaró, hogy a beékelődő strófát nem azon a helyen találjuk, ahol találnunk kellene. A parafrázis megkevert logikai rendje szerzői eredetű, amelybe úgy tűnik, homogén módon simul a kódex másolójának betoldása.

Zavaró lehet, hogy a betoldott strófa egy szombatos forrásban kéri az Istentől lelke megtartását, úgy, hogy e zsoltáranyagban maga az egyébként bizonyosan nem szombatos szerző is kerüli az újszövetségi, jézusi megváltás-ígéret említését. Márpedig a 16. századi vallásos költészet, zsoltárparafrázisok és gyülekezeti énekek a lélek megtartását egyértelműen az üdvösségre mutatóan használják. Ez a változat azonban bizonyosan nem. Olyannyira, hogy még magát a „lelkem megváltád” kifejezést sem az üdvösségre irányultan említi. Remek példa erre a 31. zsoltár⁴⁵ egyik helye:

*Péchi Simon-énekeskönyv*⁴⁶

Én lábomat halálból kibontád,
Én fejemet kézbe sem bocsátád,
Én mezőmet megadád, tágítád,
Hála néked, lelkemet kiváltád.

*Mátéfi János kódexe*⁴⁷

Én lábomat halálból kibontád,
Én fejemet kezekben sem adád,
Szabad mezőn utamat tágítád,
Hála néked, lelkemet megváltád.

Itt kizárólag a konkrét csapdahelyzetből való menekülésről beszél a szöveg Dávid esetében. A „megtartott lélek” tehát az egész Bogáti-életművön belül messze nem kell, hogy teológiai szempontból helytelennek hasson, erre számos további példa hozható. Ha viszont így van, akkor az a megoldás kínálja magát, hogy a másoló egy, a Bogáti-versekkel messzemenően harmonizáló strófával toldja meg a zsoltárt. Vagyis az a szerző, aki láthatóan szabadon cserélgeti az eredeti kifejezéseit, stílusosan és teológiailag is homogén szövegváltozatot kíván létrehozni. Ha nem hozott, vagy talált anyagból dolgozik, akkor is ügyel arra, hogy az általa másolt versek, amennyire tőle telik, egységesek legyenek.

Mielőtt azonban elfogadnánk ezt a feltevést, érdemes megfigyelni, hogyan bánnak a kortársak a hatodik zsoltár ötödik versével. Tordai Jánosnál ugyanitt a következő, némiképp feddő kérdés található:

Fordulj hozzám, tedd le immár haragod,
Lám még csak egy kedves jó szód sem adod,
Hol vagy az te nagy irgalmasságod,
Hogy ez te szolgád meg nem szabadítod?⁴⁸

⁴⁵ RPHA 1353.

⁴⁶ *Péchi Simon-énekeskönyv*, 70.

⁴⁷ *Mátéfi János kódexe*, 100v.

⁴⁸ *Kövendi János-kódex*, 8., A szöveget saját átirásomban közlöm.

Ennél mindenképp közelebb áll a bibliai szöveghez Szenci Molnár Albert változata:

Térj, Uram, kegyessen hozzám,
Mert jaj elfogyatkozám,
Te nagy irgalmadból
Szánj meg nyavalyáimban,
És ne hagyj kínaimban,
Ments meg az haláltól.⁴⁹

De leginkább Szegedi Gergely változata⁵⁰ tűnik érdekesnek.

Tér hozzám uram és szabadíts meg elbúsult lelkemet,
Jelents meg bennem te véghetetlen kegyelmességedet,
Tarts meg úristen irgalmasságodért az én életemet.⁵¹

Ez a strófa látszik legközelebbinek a bibliai helyhez, de egyúttal máshoz is hasonlítható:

Térj hozzám, tarts meg lelkemet, újítsd erőmet,
Kegyes híredért add meg életemet,
Kedves orvoslással gyógyítsd meg sérelmimet.⁵²

A korábban már tárgyalt betoldott strófa annyira emlékeztet Szegedi Gergely ugyan-
ehhez a zsoltárhoz készített parafrázisában szereplő, hasonló tartalmú strófájára,
amennyire e kódex egynémely Bogátiból készült másolata azok forrásainak szöve-
géhez.

Összegezve tehát: korántsem tartom elképzelhetetlennek, hogy az egyébként igen
népszerű Szegedi-féle hatodik zsoltárt ismerte másolónk, s a Bogátinál hiányzó kö-
nyörgő strófát Szegedi verséből emelte ide; úgy bánva vele, ahogy a Bogátitól másolt
strófákkal is szokott.

⁴⁹ SZENCI MOLNÁR Albert, *Psalterium Ungaricum: Szent Dávid Királynak és prófétának százöt-
ven zsoltári*, Bp., Szépirodalmi, 1984, 26.

⁵⁰ RPHA 1306.

⁵¹ *Régi Magyar Költők Tára, VI: XVI. századbeli magyar költők művei, 5, 1545–1559* (Szegedi Kis István, Sziráki Balázs, Ambrust Kristóf, Máday Mihály, Sarlóközi Névtelen, Ráskai Gáspár, Gyulai István, Heltai Gáspár, Tőke Ferenc, Szegedi András, Paniti János, Szepetneki János, Szegedi Gergely, Pap Benedek, Barát István, Nagyfalvi György, Vilmányi Libécz Mihály, Békési Balázs és névtelenek énekei) közzéteszi SZILÁDY Áron, Bp., MTA, 1896, 218.

⁵² ld. 40. lábjegyzet

János Mátéfi and the Sabbatarian Traditions

There are seven codexes that contain Miklós Bogáti Fazakas' *Psalterium*. The codexes are being studied by a group of workers in Pécs since 2010. The codex of János Mátéfi, which contains the *Psalterium*, has very different and interesting variants of the psalms. János Mátéfi had an other codex which contains Sabbatarian songs. There are many different points in János Mátéfi's codex and the reason for this remains unknown. The writer changed many characteristics which are observable in Bogáti's works. During my research, I have found many – sometimes conflicting – reasons which can perhaps explain the changes. My work seeks to explain those reasons.